

Roman Bäcker

ORCID: 0000-0002-3796-3711

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Kodowanie rzeczywistości politycznej pojęciem totalitaryzmu

<https://doi.org/10.19195/1643-0328.33.4>

Słowa kluczowe: totalitaryzm, antynomiczne typy idealne, partia nowego typu, totalitarna gnoza polityczna, masowa mobilizacja

Wstęp

Słowo totalitaryzm od chwili swojego pojawienia się we Włoszech we wczesnym okresie rządów Benita Mussoliniego było rozumiane wielorako i używane dla wielu różniących się założeń. Podstawowym celem tego tekstu jest zastanowienie się, w jakim stopniu było to pojęcie potoczne, a w jakim naukowe. W tym pierwszym znaczeniu pojęcie to może mieć charakter melioratywny bądź pejoratywny. W przypadku pejoratywnej konotacji słowo to ma mieć moc określania, kto jest wrogiem (a więc jest totalitarny), a kto nim nie jest (bo nie jest totalitarny). Jednakże warto też się zastanowić, jakie warunki musi spełnić to pojęcie, by mogło służyć odsłanianiu prawdy, odkodowywaniu politycznej rzeczywistości, a więc by mogła mieć charakter naukowy. Konieczne jest w tym przypadku przetestowanie choćby jednej ze znanych w literaturze definicji. Warto więc zastanowić się, jakie są granice stosowalności takiego naukowego rozumienia totalitaryzmu. Czy konieczne jest jej ograniczenie tylko do masowych społeczeństw epoki industrialnej? Czy możliwe jest jej poszerzenie również na epokę informatyczną? Jeśli odpowiedź na to ostatnie pytanie jest pozytywna, to w jaki sposób należy zmodyfikować taką definicję, by była ona narzędziem pomocnym dla odkodowywania rzeczywistości politycznej w epoce informatycznej?

Tekst ten nie ma zatem za zadanie enumeratywnej deskrypcji dotychczasowych ujęć potocznych, quasi-naukowych i naukowych totalitaryzmu. O wiele ciekawsza, bardziej interesująca i jednocześnie wartościowa wydaje się krytyczna refleksja nad stosowalnością i użytecznością najbardziej popularnych ujęć totalitaryzmu.

Artykuł ten składa się z pięciu części. Po wstępie konieczna jest analiza poziomu kodowania rzeczywistości politycznej przez najbardziej rozpowszechnione rozumienia totalitaryzmu w języku mniej lub bardziej potocznym. Trzecia część jest poświęcona przedstawieniu kryteriów naukowej definicji totalitaryzmu i przetestowaniu wybranego jej rozumienia. Czwarta sekcja dotyczy refleksji nad rozumieniem totalitaryzmu w erze informatycznej. Ostatnia, piąta zawiera zaś konkluzje.

1. Totalitaryzm rozumiany mniej lub bardziej potocznie

Włoski myśliciel Giovanni Gentile, broniąc Benita Mussoliniego, nadawał totalitaryzmowi cechy pozytywne. Twierdził, że jest to nie tylko całkowita reprezentacja narodu, ale i przewodnictwo narodowi w osiąganiu jego najważniejszych celów¹. W takim rozumieniu partia faszystowska Mussoliniego staje się podwójnie legitymizowana. Jest bowiem nie tylko „zwykłym” przedstawicielem całego narodu, ale i jego „duchowym” reprezentantem wiodącym go do przyszłości. Totalitarność w tym rozumieniu obejmuje nie tylko wszelkie możliwe aspekty życia społecznego i ludzkiego, ale też i całość czasu: teraźniejszość, przyszłość, już nie wspominając o opanowaniu przeszłości. Uzasadnienie tego typu można nazwać sakralnym.

Już w czasie drugiej wojny światowej zaczęło dominować negatywne rozumienie totalitaryzmu. Wynikało to nie tylko z przerażającego doświadczenia Zagłady. Jest ono pojmowane o wiele szerzej niż tylko jako dążenie do unicestwienia jednego etnosu. Było przede wszystkim rezultatem nienasyconego pragnienia ewaporacji wszystkich tych, których postrzegano jako wrogów. Co najmniej tak samo ważna była wielopoziomowa katastrofa utopijnych projektów totalitarnych. Zimna wojna pomiędzy Zachodem a obozem sowieckim sprzyjała tworzeniu struktur semantycznych pozwalających na dostrzeganie podobieństw pomiędzy reżimami hitlerowskim a stalinowskim. W największym stopniu nadawało się do tego pojęcie totalitaryzmu.

Hannah Arendt, porównując oba reżimy, zwracała uwagę między innymi na symilarność struktur myślenia, samousprawiedliwiania i pozbywania się odpowiedzialności przez masy². Koncepcja Arendt nie była jednak zbyt łatwa do przekształcenia w świadomościowy produkt masowej konsumpcji.

Nie sposób tego powiedzieć o pięcioelementowej definicji totalitaryzmu Carla Friedricha uzupełnionej o jeszcze jeden element przez Zbigniewa Brzezińskiego³. Państwowy monopol posiadania broni, monopolistyczna kontrola prasy, radia i telewizji czy centralnie sterowana gospodarka planowa były całkowicie przeciwstawne doświadczeniu codziennego życia mieszkańców Stanów Zjednoczonych. Tym samym cechy te mogły

¹ S.G. Payne, *Fascism: Comparison and Definition*, Washington (DC) 1980, s. 73.

² H. Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, Cleveland–New York 1951, D.R. Villa, *The Cambridge Companion to Hannah Arendt*, Cambridge 2000, s. 2–3; M. Moskalewicz, *Totalitaryzm, narracja, tożsamość. Filozofia historii Hannah Arendt*, Toruń 2013.

³ C. Friedrich, Z.K. Brzezinski, *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, Harvard 2002.

w sposób o wiele bardziej obrazowy niż rządy monopartii, czy bardzo szeroko rozumiana powszechnie obowiązująca ideologia, pokazywać oddalenie „naszego” świata od totalitarnego. Jednakże nie można tych trzech cech traktować jako istotnościowych dla definiowania totalitaryzmu⁴. Nie sposób też uznać w ten sposób państwowy terroryzm. Terror był i jest stosowany przez wiele państw autokratycznych. W dodatku można znaleźć wiele przypadków historycznych jego stosowania na o wiele większą skalę niż w przypadku dwudziestowiecznych państw totalitarnych⁵. Definicja totalitaryzmu Friedricha i Brzezińskiego spełniła ogromną rolę edukacyjną dla zachodnich społeczeństw.

W dodatku była ona wielokrotnie w swych głównych zarysach powielana. Raymond Aron uważał na przykład, że totalitaryzm może być rozumiany jako reżim, w którym jest spełnione pięć wzajemnie się uzupełniających warunków wymienionych przez Friedricha i Brzezińskiego (z wyłączeniem monopolu państwa na posiadanie broni)⁶. Powtórzenie przez francuskiego filozofa sposobu myślenia amerykańskich uczonych jest bardzo ciekawym przejawem witalizmu intelektualnego.

Wielu autorów zajmujących się dziejami dwudziestowiecznymi próbowało definiować totalitaryzm przez wskazywanie w jeszcze większym stopniu, niż to zrobili Friedrich i Brzeziński, na jego odmiennność od społeczeństw demokratycznych. Najprostszym sposobem było definiowanie totalitaryzmu przez stwierdzenie, że nie spełnia ten typ reżimu cech typowych dla reżimu demokratycznego. Prawdopodobnie najbardziej dobitnym i na intelektualnie wysokim poziomie przykładem tego sposobu myślenia jest książka Friedricha Augusta von Hayeka z 1944 roku o powszechnym zniewoleniu w reżimach totalitarnych⁷.

Norman Davies wyróżnił 16 cech ustroju totalitarnego, w tym takie jak rozbudowana biurokracja; propaganda; psychologia nienawiści: kreowanie i podsycanie nienawiści; monopol w dziedzinie sztuki, estetyzacja władzy; cenzura prewencyjna; fabrykowanie informacji (dezinformacja); ludobójstwo i przymus; militarizm; pogarda dla liberalnej demokracji i nihilizm moralny (dążenie do celu z pominięciem zasad etycznych)⁸. Wszystkie te wymienione cechy nie posiadają charakteru istotnościowego nie tylko dla totalitaryzmu, ale i w wielu przypadkach również reżimów autorytarnych. Wystarczy wspomnieć o nihilizmie moralnym polityków, który jest cechą często występującą we wszystkich epokach historycznych oraz strukturach politycznych. Oczywiście nie oznacza to, że nie występują one w totalitaryzmie. Trudno jednak udowodnić, że biurokracja totalitarna choćby pod względem liczby urzędników była bardziej rozbudowana od tej, która występuje we współczesnych demokracjach.

Najniższy poziom kodowania totalitaryzmu to traktowanie go jako środka epitetowania przeciwników politycznych. Jeśli oceniamy partię, której nie lubimy, to używamy

⁴ Szerzej: R. Bäcker, J. Rak, *Challenging the theoretical framework of the totalitarian syndrome*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 43, 2021, nr 2, s. 7–17.

⁵ R. Bäcker, *Totalitaryzm a terror*, Warszawa 2022.

⁶ R. Aron, *Democracy and Totalitarianism*, London 1968, s. 195.

⁷ F.A. Hayek, B. Caldwell, *The road to serfdom: Text and documents: The definitive edition*, London–New York 2014.

⁸ N. Davies, *Europa. Rozprawa historyka z historią*, Kraków 2002.

wielu negatywnych epitetów. Jeśli w dodatku to ona uzyskuje większość parlamentarną, a tym samym też tworzy rząd (a więc posiada przewagę w zakresie sprawowania władzy państwowej ustawodawczej i wykonawczej), to powstaje wrażenie, że posiada ona monopol władzy państwowej. I tu już blisko do sformułowania zarzutu, że ma charakter totalitarny. Innym sposobem jest przypisanie takiej partii wszelkich cech niedemokratycznych, a następnie stwierdzenie, że totalitaryzm posiada wszelkie cechy autorytaryzmu⁹ i tym samym dana partia rządząca jest ze swej natury nie tylko autorytarna, ale i totalitarna.

Przypisywanie przeciwnikom politycznym tendencji zmierzania w stronę totalitaryzmu nie musi być nawet uzasadniane. Staje się wtedy jednym z kilku pejoratywnie zestawionych określeń mających doprowadzić do wytworzenia negatywnego stereotypu. Taką rolę pełni słowo totalitaryzm w wypowiedzi Jarosława Kaczyńskiego oceniającego wniosek o postawienie Adama Glapińskiego przed Trybunałem Stanu: „To jest kryminalne przedsięwzięcie skierowane przeciwko podstawowym interesom państwa przez grupę, która chce wprowadzić władzę, nawet nie autorytarną, a idącą w stronę totalitaryzmu”¹⁰. Tego typu epitetowanie nie jest czymś wyjątkowym w narracji partii opozycyjnych zarówno w latach 2015–2023, jak i wcześniejszych¹¹.

Tego typu epitetowanie nie jest nawet oparte na wyolbrzymianiu znaczenia poszczególnych faktów, nadmiernym nadawaniu znaczenia pojedynczym elementom definicyjnym totalitaryzmu lub charakteru istotnościowego tym cechom totalitaryzmu, które nie posiadają charakteru definicyjnego. Jest to poziom najniższy z możliwych — brak jakiegokolwiek uzasadnienia swojej opinii. Słowo totalitaryzm staje się nie tylko epitemem, ale po prostu zwykłą insynuacją.

Podane rozumienia totalitaryzmu mają charakter przede wszystkim przykładowy. Nie sposób bowiem dokonać krytyki wszystkich sposobów rozumienia totalitaryzmu, nawet jeśli ograniczymy się wyłącznie do literatury naukowej. Chodziło w przypadku tej ostatniej o ukazanie, w jaki sposób dążenie do rozpoznania istoty totalitaryzmu staje się jednocześnie użytecznym narzędziem propagandowym. Zazwyczaj następuje to przez symplifikację, tak by było to powszechnie akceptowalne. Ważnym sposobem jest też nadawanie nadmiernego znaczenia cechom nieposiadającym charakteru istotnościowego, ale społecznie traktowanym jako niedopuszczalne, obraźliwe bądź profanacyjne. Kolejnym jest brak hierarchiczności poszczególnych cech, chociaż niektóre są

⁹ W. Reszczyński, *Autorytarne rządy Tuska*, <https://www.radiomaryja.pl/bez-kategorii/autorytarne-rzady-tuska/> (dostęp: 23.02.2012).

¹⁰ „Kryminalne przedsięwzięcie”. Kaczyński krytykuje wniosek o TS dla Glapińskiego, <https://www.money.pl/gospodarka/kryminalne-przedsiwziecie-kaczynski-krytykuje-wniosek-o-ts-dla-glapińskiego-7030660092586688a.html> (dostęp: 23.05.2024).

¹¹ K. Błaszczewicz, *Schetyna ostrzega przed państwem totalitarnym PiS: „Państwo staje się totalne”*, <http://natemat.pl/163323,shetyna-panstwo-staje-sie-totalne-a-to-krok-od-panstwa-totalitarnego> (dostęp: 4.05.2017); *Platforma pelzającego totalitaryzmu. Platforma Podśluchu. Platforma bez żartów*, <http://wpoli.tyce.pl/polityka/149089-platforma-pelzajacego-totalitaryzmu-platforma-podsluchu-platforma-bez-zartow> (dostęp: 4.05.2017).

istotnościowe, a inne nie, ponadto nie wyróżnia się cech przesadzających, koniecznych lub niezbędnych.

Poniżej tego poziomu znajdują się rozumienia totalitaryzmu nieposiadające jakichkolwiek cech istotnościowych. I tutaj można wyróżnić te, które są wadliwie pod względem logicznym bądź/i merytorycznym uzasadniane, oraz te kwalifikowane jako kalumnie.

2. Przykład dekodowania totalitaryzmu

Definicja jest poprawna, jeśli podaje cechy charakterystyczne, „które są niezbędne i wystarczające do odróżnienia desygnatów odpowiedniego pojęcia od przedmiotów czy zjawisk niepodpadających pod jego zakres”¹². W przypadku analizowania zjawisk, procesów i bytów posiadających charakter niejednoznaczny, mieszany i o bardzo skomplikowanej strukturze warto stosować dla celów definicyjnych oryginalne narzędzie metodologiczne będące rozwinięciem Weberowskiej kategorii typów idealnych¹³. Antynomiczne typy idealne to przeciwstawne sobie zestawy cech istotnościowych niewystępujące w rzeczywistości, pomiędzy którymi na linii continuum możliwe jest usytuowanie konkretnych zjawisk, procesów bądź bytów. Im bardziej są one na tym continuum oddalone od danego typu idealnego, tym w mniejszym stopniu spełniają jego cechy istotnościowe i w większym — cechy istotnościowe antynomicznego typu idealnego¹⁴.

Totalitaryzm (i tu panuje powszechna zgoda) jest specyficznym typem reżimu autokratycznego. Istnieje też powszechna zgoda, że dojrzałe reżimy totalitarne występowały głównie w wieku XX, a dokładniej — w masowych społeczeństwach poddawanych intensywnym procesom industrializacji. Oznacza to, że możemy wyodrębnić dwa podstawowe rodzaje antynomicznych typów idealnych. Pierwszym z nich jest przeciwstawienie autokracji i demokracji jako typów idealnych. O ile suwerenem w reżimach demokratycznych jest naród polityczny, to w autokracjach jako typie idealnym naród polityczny nie tylko nie jest suwerenem, ale często nie istnieje lub jest marginalizowany. To uprzedmiotowione masy są naturalną bazą społeczną autokracji¹⁵.

Drugi rodzaj to autorytaryzm i totalitaryzm jako dwa antynomiczne typy idealne reżimów autokratycznych. Autorytaryzm definiuję za Juanem Linzem jako suwerenność funkcjonariuszy aparatu państwowego — biurokracji bądź służb mundurowych, nazywanych w Rosji siłowikami, a w Ameryce Łacińskiej lub Afryce zorganizowanymi

¹² S. Nowak, *Metodologia badań socjologicznych. Zagadnienia ogólne*, Warszawa 1970, s. 81.

¹³ C. Aspalter, *Back to the origins: The ideal-type methodology in social sciences as developed by Max Weber*, [w:] *Ideal Types in Comparative Social Policy*, London-New York 2020, s. 90–104.

¹⁴ R. Bäcker, *Nietradycyjna teoria polityki*, Toruń 2011, s. 13–19.

¹⁵ J. Rak, R. Bäcker, *Theorising struggles between neo-militant democracies and their enemies*, [w:] *Neo-Militant Democracies in Post-Communist Member States of the European Union*, London-New York 2022, s. 7–9.

w juntę. Cechami niezbędnymi i wystarczającymi są powszechna apatia mas oraz emocjonalna mentalność¹⁶.

Totalitaryzm jest rozumiany jako suwerenność aparatu partyjno-państwowego, którego rdzeniem jest partia nowego typu lub zgodnie z typologią Maurice'a Duvergera partia typu zakonu¹⁷. Cechami niezbędnymi i koniecznymi dla istnienia takiego reżimu są totalitarna gnoza polityczna oraz sterowana i kierowana mobilizacja mas¹⁸. Suwerenność aparatu partyjno-państwowego jest niezagrożona tak długo, jak długo nie istnieją jakiegokolwiek upodmiotowione grupy społeczne. Tym samym totalitaryzm jako typ idealny musi być usytuowany w punkcie tożsamym z typem idealnym autokratyzmu. Nie oznacza to jednak, że w każdym przypadku reżimy totalitarne są bliżej typu idealnego autokratyzmu niż autorytarne. Są to odmienne continua konstruowane według innych kryteriów istotnościowych.

O ile w miarę łatwo można ustalić kryteria (najczęściej ilościowe) pomiaru poziomu mobilizacji mas, z jednej strony, a z drugiej — ich apatii, to inaczej jest w przypadku świadomości społecznej. Autorytarna emocjonalna mentalność może być mierzona przez poziom afektywności pejoratywnej i melioratywnej. Natomiast inaczej jest w przypadku totalitarnej gnozy politycznej. Możliwe jest wyróżnienie trzech cech istotnościowych tego rodzaju gnozy: podmiotu wyobrażonego, apokatastazy oraz wroga obiektywnego. Podmiotem wyobrażonym może być mityczny proletariat, rasa aryjska, „nowy człowiek”, a więc byt, który jest tworzony w niekończącym się procesie (na przykład budowy komunizmu) przez partię nowego typu. Apokatastaza to efekt końcowy między innymi takiej budowy komunizmu — osiągnięcie powszechnego stanu zbawienia. Jednakże procesowi temu przeszkadzają wrogowie obiektywni, którzy, nie zawsze zdając sobie z tego sprawę, opóźniają „nieuchronny przebieg procesów dziejowych”. Konieczne w takim przypadku jest neutralizowanie wrogów obiektywnych przez wszelkie możliwe działania, począwszy od ewaporacji, przez anihilację, ekskluzję, aż do marginalizacji. Terror nie jest zatem cechą istotnościową totalitaryzmu, a co najwyżej jednym z kilku możliwych przejawów natężenia walki z wrogiem obiektywnym.

Takie rozumienie totalitaryzmu jako typu idealnego, a z drugiej strony — autorytaryzmu jako antynomicznego typu idealnego pozwala na precyzyjne analizowanie miejsca poszczególnych reżimów politycznych na continuum pomiędzy tymi dwoma typami idealnymi. Tym samym możliwe było udowodnienie, że totalitaryzm w PRL lat 1948–1956 był niecałkowity głównie z powodu niepełnego utożsamienia się funkcjonariuszy aparatu partyjno-państwowego z pełnionymi rolami społecznymi¹⁹. Z kolei od momentu wprowadzenia stanu wojennego aż do wyborów 4 czerwca 1989 roku PRL była reżimem autorytarnym z coraz bardziej niezdolną do efektywnego działania partią nowego typu

¹⁶ J. Linz, *Totalitarian and Authoritarian Regimes with a Major New Introduction*, London 2000; R. Bäcker, *Teoretyczne implikacje zmodyfikowanej definicji totalitaryzmu Juana Linza. Przyczynek do zarysu teorii totalitaryzmu, [w:] Ścieżki transformacji. Ujęcia teoretyczne i opisy empiryczne*, red. K. Brzechczyn, „Poznańskie Studia z Filozofii Humanistyki” 6, 2003, nr 19, s. 207–228.

¹⁷ M. Sobolewski, *Partie i systemy partyjne świata kapitalistycznego*, Warszawa 1974.

¹⁸ R. Bäcker, *Totalitaryzm. Geneza. Istota. Upadek*, Toruń 1992.

¹⁹ R. Bäcker, *Totalitaryzm w Polsce lat 1948–1956*, „Czasy Nowożytne” 6, 1999, s. 7–16.

i tym samym aparat partyjno-państwowy mógł i musiał funkcjonować w coraz większym stopniu według innych reguł niż typowe dla totalitaryzmu²⁰.

Tego typu analizy dotyczyć mogą wszelkich reżimów niedemokratycznych, ale również innych autokratycznych bytów politycznych i przejawów myślenia politycznego²¹.

3. Totalitaryzm w cywilizacji informatycznej

Totalitaryzm był zjawiskiem charakterystycznym dla społeczeństw masowych, w coraz większym stopniu stawających się industrialnymi. Z tego też powodu był czasami traktowany jako sposób na przyspieszoną modernizację społeczeństw na początku tego procesu agrarnych, wiejskich i tradycyjnych²². Czy możliwe jest jednak pojawienie się i trwałe istnienie reżimów totalitarnych w erze informatycznej? Odpowiedź pozytywna była udzielana wielokrotnie i w dodatku była w rozmaity sposób uzasadniana.

Najczęściej pojawiającym się uzasadnieniem jest ogromna ilość informacji o każdej bez wyjątku osobie, którą w dodatku można zgromadzić w jednym miejscu. Wszec stronność inwigilacji jest większa i bardziej dokładna niż w więzieniach zbudowanych na zasadzie Panoptikonu. Koncepcja *surveillance totalitarianism* jest rozwijana w ramach dwóch odmiennych podejść raczej światopoglądowych niż teoretycznych.

Pierwsze podejście jest typowe dla krytyków kapitalizmu. Twierdzą oni, że rządy na przykład w Stanach Zjednoczonych przekształcają się w zarządzaną demokrację (*managed democracy*), a ta — głównie ze względu na destruktywny wpływ wielkich korporacji — w *inverted totalitarianism*. Ta ostatnia, z jednej strony, potępia reżimy niedemokratyczne, a z drugiej — coraz bardziej nim się staje ze względu na totalny konsumpcjonizm i masowe epatowanie sensacjami²³. Ten sposób myślenia został zdynamizowany przez Shoshanę Zuboff, która pisze o całkowicie odmiennym rodzaju kapitalizmu — inwigilacyjnego obezwładniającego siecią instytucji państwowych i wielkich korporacji każdego bez wyjątku człowieka²⁴. Teksty te wskazują na rzeczywiste zagrożenia dla podmiotowości narodów politycznych, ale nie są na tyle uargumentowane, by teza o istnieniu reżimów totalitarnych w państwach Zachodu mogła być potraktowana jako wiarygodna.

²⁰ R. Bäcker, *Cuba and Poland: an outline of comparative analysis of totalitarian regimes*, „Przegląd Strategiczny” 12, 2022, nr 15, s. 333–350.

²¹ R. Bäcker, *Międzywojenny eurazjatyzm: od intelektualnej kontrakulturacji do totalitaryzmu?*, Łódź 2000; *idem*, *Rosyjskie myślenie polityczne za czasów prezydenta Putina*, Toruń 2007; R. Bäcker, J. Rak, *Epigonic Totalitarianism in Russia*, „Politeja” 62, 2019, s. 7–19.

²² J.P. Arnason, *Totalitarianism and Modernity: Franz Borkenau's Totalitarian Enemy as a Source of Sociological Theorizing on Totalitarianism*, [w:] *The Totalitarian Paradigm after the End of Communism*, Amsterdam 1998, s. 151–179.

²³ S.S. Wolin, *Democracy incorporated: Managed democracy and the specter of inverted totalitarianism-new edition*, Princeton 2017; C. Hedges, J. Sacco, *Days of destruction, days of revolt*, Hachette 2014.

²⁴ S. Zuboff, *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*, New York 2019.

Drugie podejście koncentruje się na krytyce chińskiego systemu „społecznego zaufania”. System ten gromadzi informacje dotyczące mieszkańców danego miasta lub regionu ze wszystkich możliwych sfer jego aktywności (pracy, wydatków, kontaktów społecznych, zachowań w miejscach publicznych, aktywności w sieciach społecznościowych itp.) i w zależności od poziomu zgodności zachowań z normami udziela kar lub nagród, a dokładniej: wyznacza miejsce i określa status w hierarchicznej strukturze społecznej²⁵.

Jest to zatem państwowy system kontroli społecznej będący przeniesieniem systemu obserwacji bezpośredniej w małych grupach społecznych do wielkich. Można to nazwać zatem dążeniem do poszerzenia instytucji totalnych (więzień, szpitali, koszar) na duże zbiorowości społeczne, ale nie jest to przesądający argument świadczący o istnieniu reżimu totalitarnego. Nie sposób przy tym stwierdzić, jak duży jest zakres typowego dla instytucji totalnych życia utajonego. Nie jest też możliwe stwierdzenie bez osobnych badań, czy istnieje totalitarna gnoza polityczna, ani też jaki jest poziom powszechnej mobilizacji mas. Przesądającym argumentem jest natomiast stwierdzenie, że istnieje monopolistyczna partia nowego typu będąca osiową strukturą organizacji funkcjonariuszy aparatu partyjno-państwowego. Dopiero ten ostatni argument pozwala na stwierdzenie, że można mówić o przejściu reżimu totalitarnego z epoki industrialnej w informatyczną.

Konkluzje

Totalitaryzm jest tak samo jak faszyzm, demokracja, dyktatura i wiele, wiele innych pojęciem używanym zarówno potocznie, jak i w sposób naukowy. W pierwszym przypadku użycie danego słowa jest świadectwem poglądów na dany fragment rzeczywistości. Poglądy te posiadają zazwyczaj charakter refutacyjny bądź akceptujący. Ludzie porządkują rzeczywistość tak, by określić, czy coś należy do „naszego”, czy do „obcego” świata. Totalitaryzm w powszechnym rozumieniu, począwszy od drugiej wojny światowej, ma określić świat, którego nie tylko nie akceptujemy, ale i który potępiamy, do którego w żaden sposób nie chcemy należeć. Totalitaryzm jest w takim przypadku rozumiany jako ekstremalnie refutacyjny element kodowania rzeczywistości.

Kodowanie to może jednak być realizowane na różnym poziomie. Na najwyższym — perswazyjnym — jest zgodne z powszechnie panującymi mitami, posługuje się rozbudowaną argumentacją i zawiera istotnościowe elementy definicji. Na najniższym jest zwykłą kalumnią, emocjonalnym i niczym nieuzasadnionym epitetem.

Odkodowywanie rzeczywistości może nastąpić poprzez rygorystyczne spełnianie wymogów definiowania oraz operacjonalizowania pojęć. Warto też rozważyć zastosowanie antynomicznych typów idealnych jako narzędzia metodologicznego dla rozpoznawania rzeczywistości. W takim przypadku warto kreować subtypologie i precyzyjnie

²⁵ C.F. Shen, *Social credit system in China*, „City University of Hong Kong” 2019, s. 23–30; L. Orgad, W. Reijers, *How to Make the Perfect Citizen? Lessons from China’s Social Credit System*, „Vand. J. Transnat’l L.” 54, 2021, s. 1087.

je sytuować na continuum pomiędzy antynomicznymi typami idealnymi. Niezależnie jednak od zastosowanego narzędzia metodologicznego czy teoretycznego uzyskany przy dekodowaniu rzeczywistości obraz nigdy nie będzie pełny. Rzeczywistość, nie tylko polityczna, jest bowiem znacznie bogatsza od jakichkolwiek konstruktów teoretycznych.

Tak jest też w przypadku antynomii totalitaryzmu i autorytaryzmu, które niezależnie od epoki — industrialnej czy informatycznej — powinny być traktowane tylko jako jedna z wielu siatek kategorii teoretycznych pozwalających na odsłanianie rzeczywistości.

Bibliografia

- Arendt H., *The Origins of Totalitarianism*, Cleveland–New York 1951.
- Arnason J.P., *Totalitarianism and Modernity: Franz Borkenau's Totalitarian Enemy as a Source of Sociological Theorizing on Totalitarianism*, [w:] *The Totalitarian Paradigm after the End of Communism*, Amsterdam 1998, s. 151–179.
- Aron R., *Democracy and Totalitarianism*, London 1968.
- Aspalter C., *Back to the origins: The ideal-type methodology in social sciences as developed by Max Weber*, [w:] *Ideal Types in Comparative Social Policy*, Swedberg 2020, s. 90–104.
- Bäcker R., *Cuba and Poland: an outline of comparative analysis of totalitarian regimes*, „Przegląd Strategiczny” 12, 2022, nr 15, s. 333–350.
- Bäcker R., *Międzywojenny eurazjatyzm: od intelektualnej kontrakulturacji do totalitaryzmu?*, Łódź 2000.
- Bäcker R., *Nietradycyjna teoria polityki*, Toruń 2011.
- Bäcker R., *Rosyjskie myślenie polityczne za czasów prezydenta Putina*, Toruń 2007.
- Bäcker R., *Teoretyczne implikacje zmodyfikowanej definicji totalitaryzmu Juana Linza. Przyczynek do zarysu teorii totalitaryzmu*, [w:] *Ścieżki transformacji. Ujęcia teoretyczne i opisy empiryczne*, red. K. Brzechczyn, „Poznańskie Studia z Filozofii Humanistyki” 6, 2003, nr 19, s. 207–228.
- Bäcker R., *Totalitaryzm a terror*, Warszawa 2022.
- Bäcker R., *Totalitaryzm. Geneza. Istota. Upadek*, Toruń 1992.
- Bäcker R., *Totalitaryzm w Polsce lat 1948–1956*, „Czaszy Nowożytnie” 6, 1999, s. 7–16.
- Bäcker R., Rak J., *Challenging the theoretical framework of the totalitarian syndrome*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 43, 2021, nr 2, s. 7–17.
- Bäcker R., Rak J., *Epigonic Totalitarianism in Russia*, „Politeja” 62, 2019, s. 7–19.
- Błaszkiwicz K., *Autorytarne rządy Tuska*, <https://www.radiomaryja.pl/bez-kategorii/autorytarne-rzady-tuska/>.
- Davies N., *Europa. Rozprawa historyka z historią*, Kraków 2002.
- Friedrich C., Brzezinski Z.K., *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, Harvard 2002.
- Hayek F.A., Caldwell B., *The road to serfdom: Text and documents: The definitive edition*, London–New York 2014.
- Hedges C., Sacco J., *Days of destruction, days of revolt*, Hachette UK 2014.
- „Kryminalne przedsięwzięcie”. Kaczyński krytykuje wniosek o TS dla Glapińskiego, <https://www.money.pl/gospodarka/kryminalne-przedswiezecie-kaczynski-krytykuje-wniosek-o-ts-dla-glapińskiego-7030660092586688a.html>.
- Linz J., *Totalitarian and Authoritarian Regimes with a Major New Introduction*, London 2000.
- Moskalewicz M., *Totalitaryzm, narracja, tożsamość. Filozofia historii Hannah Arendt*, Toruń 2013.
- Nowak S., *Metodologia badań socjologicznych. Zagadnienia ogólne*, Warszawa 1970.
- Orgad L., Reijers W., *How to Make the Perfect Citizen? Lessons from China's Social Credit System*, „Vand. J. Transnat'l L.” 54, 2021, s. 1087.
- Payne S.G., *Fascism: Comparison and Definition*, Washington (DC) 1980.

- Platforma pelzającego totalitaryzmu. Platforma Podsluchu. Platforma bez żartów*, <http://wpolityce.pl/polityka/149089-platforma-pelzajacego-totalitaryzmu-platforma-podsluchu-platforma-bez-zartow>. Rak J., Bäcker R., *Theorising struggles between neo-militant democracies and their enemies*, [w:] *Neo-Militant Democracies in Post-Communist Member States of the European Union*, London–New York 2022, s. 2–21.
- Schetyna ostrzega przed państwem totalitarnym PiS: „Państwo staje się totalne”, <http://natemat.pl/163323-schetyna-panstwo-staje-sie-totalne-a-to-krok-od-panstwa-totalitarnego>.
- Shen C.F., *Social credit system in China*, „City University of Hong Kong” 2019, s. 23–30.
- Sobolewski M., *Partie i systemy partyjne świata kapitalistycznego*, Warszawa 1974.
- Villa D.R., *The Cambridge Companion to Hannah Arendt*, Cambridge 2000.
- Wolin S.S., *Democracy incorporated: Managed democracy and the specter of inverted totalitarianism — new edition*, Princeton 2017.
- Zuboff S., *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*, New York 2019.

Coding political reality through the concept of totalitarianism

Keywords: totalitarianism, antinomic ideal types, totalitarian political gnosis, new type party, mass mobilization

Summary

Coding reality with the use of the term “totalitarianism” can be implemented at various levels. At the highest persuasive level it is consistent with commonly prevailing myths, uses extensive argumentation, and contains essential elements of the definition. At the lowest level it is a mere calumny — an emotional and unjustified epithet. Decoding reality (not only in the case of totalitarianism) can occur by rigorously meeting the requirements of defining and operationalizing concepts.